

BENEDIKT
DE SPINOZA,
TEOLOGIJSKO-
POLITIČKA
RASPRAVA

Preveo Ozren Žunec
Naklada Demetra
Zagreb, 2006.

Alen
Sućeska

Ovo je bilingvalno izdanje prvi hrvatski prijevod Spinozine *Teologijsko-političke rasprave*, a sadrži pretisak izvornog drugog izdanja na latinskom iz 1672.¹ (nazvan 'Zagrebački primjerak' jer je u NSK dospio 2001. posredstvom jednog zagrebačkog anti-kvara), kao i Spinozine vlastite bilješke 'na margini' koje je načinio nakon objavljivanja djela i koje nisu ušle ni u jedno od prvih pet izdanja.² Većina od tih pet izdanja izdana je pod fiktivnim ili lažnim imenom autora, izdavača i mjesta izdavanja³ kako bi i Spinoza i izdavač izbjegli optužbe za bezbožništvo i herezu. Kao što je poznato, u tome nisu uspjeli te je Spinoza trpio još žesće optužbe nego nakon objavljivanja svoje *Etičke*. Ironično je što je *Raspravu* započeo pisati upravo s namjerom da se oslobodi dotadašnjih teških optužbi.⁴

Cilj je *Teologijsko-političke rasprave* pokazati da sloboda ne samo da nije štetna 'po pobožnost i mir u državi, nego i da ne može biti ukinuta a da ujedno ne budu u državi ukinuti mir i pobožnost' (str. 7), čime se Spinoza direktno protivi Hobbesu.⁵ Spinoza svoje uvide temelji na tada neuobičajenoj egzegezi *Biblije* (zbog čega su ga kršćanske vjerske zajednice i osuđivale) kojom potkrepljuje određene opće političke sudove o naravnom i građanskom pravu, utemeljenju i svrsi države, itd.

1 — Prvotno je knjiga u katalogu NSK-a bila zabilježena kao peto izdanje izdano nakon 1677., no pomnijom usporedbenom analizom poznatih podataka o prvotnim izdanjima *Rasprave* te specifičnih tiskarskih grešaka svojstvenih pojedinim izdanjima prevoditelj je utvrdio kako se radi o drugom izdanju iz 1672.

2 — Ta izdanja objavljena su sljedećim redom: prvo 1670., drugo 1672., treće 1673. i 1674 (zbog više naklada), te četvrto i peto nakon 1677.

3 — Samo jedna od naklada trećeg izdanja, tiskana za prodaju u Engleskoj gdje knjiga nije bila zabranjena, tiskana je s istinitim impresumom.

4 — Za cjelovitu pozadinu pisanja i izdavanja *Teologijsko-političke rasprave*, vidi 'Napomene' uz ovo izdanje (str. 568 i dalje) kao i Spinozine pismene korespondencije s prijateljima i poznanicima u: *Listopisi*, Zagreb: Demetra 2003.

5 — Poznato je da je Spinoza pročitao Hobbesov *De Cive*, knjigu koja je pronađena među njegovim stvarima nakon njegove smrti, a vrlo je izvjesno da je pročitao i *Levijatana* koji je objavljen na latinskom 1668., u vrijeme kada je Spinoza dovršavao *Teologijsko-političku raspravu*.

Uzimajući vlastita ontološko-metafizička načela iznesena u *Etici*⁶ kao filozofijski temelj *Raspriave* i devalorizirajući spoznajnu vrijednost starozavjetnih proroka, vjeru kao jedini način spoznaje Boga, židovstvo kao izabranost spram drugih naroda i *Pismo* kao autentičnu, od povijesnog konteksta apstrahiranu Božju riječ, Spinoza dovodi svakog čovjeka na istu razinu spoznajno-krepostne mogućnosti kako bi pokazao da je spoznaja Boga nešto što svatko 'naravnim svjetlom' može postizati⁷, a što ovisi isključivo o njegovim sposobnostima i o njemu samom. Budući da je Bog uzrok svih stvari, spoznavanjem naravi spoznajemo Boga, odnosno vječnu istinu i nužnost prema kojima je on sve činio i odatle svatko 'može izvesti ono čemu treba težiti i ono što mu je izbjegavati' (str. 129).

Pobožnost ili bezbožnost sadržana je jedino u djelima, a ne u objavljenoj religiji. Vjera, shodno tomu, 'podrazumijeva misliti o Bogu ono bez čega bi poslušnost prema njemu bila nemoguća, te što sama ta poslušnost implicira', odnosno 'vjera bez djela je mrtva' (str. 343). Važna konzekvencija takvog shvaćanja vjere (do koje Spinoza, naravno, ne dolazi slučajno) jest inherentna različitost filozofije i vjere, odnosno teologije. Budući da (1) cilj vjere nije ništa drugo do poslušnost spram Boga i pobožnost, a cilj filozofije je istina, te (2) da su temelji prve samo povijest i jezik i mora je se izvesti samo iz *Pisma* i objave, a temelji druge pak opći pojmovi i mora je se izvesti samo iz naravi, filozofija i teologija nužno su

6— '*Deus sive natura*' (iz predgovora četvrtom dijelu *Etike*) – 'Bog ili priroda' jedno su te isto. Može se naći i na intrigantno osebujan prijevodu u tvorenici 'bogopriroda'. Ovo poistovjećivanje Boga i prirode navodilo je većinu Spinozinih interpretata da njegovu filozofiju etiketiraju kao panteističku, no, prema nekima, Spinozino razlikovanje *natura naturans* (oprirodružuća priroda) i *natura naturata* (oprirodjena priroda, kao proizvod ili imanentna posljedica *nature naturans*), pri čemu je Bog prvo, ali ne i drugo, baca sumnje na plauzibilnost takvih tvrdnji – o čemu se i

danas vode polemike. Vidi: Nadler, Steven, 'Baruch Spinoza', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2009 Edition), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2009/entries/spinoza/>

7— Glagol namjerno ostavljam u nesvršenom obliku jer je konačna spoznaja Boga, koji je beskonačan, nemoguća te ona pred čovjekom stoji isključivo kao ideal kojemu se *per definitionem* on može vječno približavati, ali ga nikada ne može ostvariti. Kada bi čovjek mogao spoznati Boga – slijedeći Spinozino shvaćanje – tada bi čovjek *bio* Bog.

odvojene jedna od druge. Utoliko vjera ne samo da svakome ostavlja potpunu slobodu filozofiranja nego je samom svojom naravi bitno odijeljena od filozofije.

Da bi se došlo do političkoga, potrebno je još razmotriti pragmatizam na koji je čovjek prinuđen u naravnome stanju. Naravno stanje valja pojmiti bez religije i zakona, a slijedom toga i bez grijeha i povrede prava. Pravo pojedinca u naravnome stanju proteže se dotle dokle seže njegova određena moć, tj. svaki pojedinac ima najviše pravo opstojati i djelovati kako je naravno određen (str. 371). S druge strane, nema nikoga tko ne žudi živjeti sigurno i bez straha koliko god mu je moguće, no to je isključeno tako dugo dok svatko može činiti sve što mu je po volji. Stoga 'su se ljudi, kako bi živjeli sigurno i najbolje, nužno morali udružiti u jedno, pa su tako postigli da zajednički imaju pravo koje svaki pojedinac ima od naravi, te da više ništa ne bude određeno silom i požudom pojedinca nego moći i voljom svih zajedno', a to su učinili ugovorom (str. 375). Snaga ugovora pritom leži u njegovoj korisnosti, tj. u tome da onomu tko razvrgne ugovor slijedi više štete nego koristi.

Političko se, kao ono bitno čovjeka, kod Spinoze, dakle, pojavljuje u dva momenta: prvo kao rezultat očevidne spoznaje čovjeka u naravnom stanju da nisu svi 'za sve jednako sposobni i [da] pojedinac ne bi bio kadar sâm priskrbiti ono što mu najviše treba' (str. 139). Dakle, kao rezultat prinuđenosti, težnje za sigurnosti, koristi i za životom bez straha. I drugo, nakon uspostave društva (čime se omogućuje vjera) čovjeku pobožnost – do koje može doći i 'naravnim svjetlom', odnosno spoznajom – nalaže u djelima iskazivati svoju krepost na koju ga upućuje spoznaja Boga tj. naravi, čime pojedinac postaje politički subjekt.

U kontekstu prelaska iz naravnog u društveno stanje, kako bi kontrirao Hobbesu, Spinoza tvrdi da je nemoguće svoju moć, a time i svoje pravo, prenijeti na drugoga i time prestati biti čovjekom – npr., nitko svoju sposobnost samostalnog slobodno razmišljanja i prosuđivanja ne može prenijeti na drugoga, niti ga se na to može prinuditi. Nadalje, kao što nikada neće biti vlasti koja bi sve mogla izvršiti onako kako hoće, tako se ujedno vlast ne sastoji 'navlastito

166 u prisili utemeljenoj na strahu, nego bez razlike u svemu čime se može polučiti to da ljudi slušaju njene zapovijedi' (str. 397), što uključuje i nadu u neko buduće dobro.⁸

Država također treba biti odijeljena od religije. Opasno je i za religiju i za državu svetim službenicima dati pravo donošenja odluka i upravljanja državnim poslovima jer je opasno donositi zakone o nazorima o kojima se ljudi običavaju sporiti ili mogu sporiti. Prema tome, nužno je i za religiju i za državu vrhovnim vlastima prepustiti pravo o odlučivanju što je pravo, a što nepravo. Također, vrhovnoj vlasti pripada najviše pravo o religiji tvrditi ono što prosudi da je prikladno. To pravo vrhovnih vlasti proizlazi iz dviju pretpostavki: prvo, iz toga što Bibliju, kao što je Spinoza pokazao u prvih petnaest glava, ne možemo uzimati kao Božju riječ; drugo, iz toga što Bog nema nikakvo posebno kraljevstvo među ljudima, pa ni preko onih koji drže vlast, stoga se bogoštovlje i izvršavanje pobožnosti moraju uskladiti s mirom i koristi države i moraju ih odrediti vrhovne vlasti koje onda moraju biti i njihovi tumači. To znači samo da nije bitno krše li se neki zakoni s nekim religijskim mnijenjem ili preporukom, sve dok su ti zakoni utemeljeni u zdravom umu iz kojih slijedi slobodan i pravedan život građana koji te zakone poštuju. Ako pak vrhovna vlast ne želi poslušati naloge zdravog uma (koji dolaze od Boga – reći će Spinoza), tada se na svoju odgovornost izlaže pogibelji i šteti⁹ (str. 391). Unutarnje je štovanje Boga i sama pobožnost pravo svakog pojedinca koje se na drugoga ne da prenijeti, tako da ne postoji mogućnost da vlast 'ukine' pobožnost u ljudima. Vrednota vlasti je bezbožne primorati da se poštivanjem zakona (koje je ona donijela) ponašaju kao pobožni.

8 — Iako Spinoza smatra da 'onaj tko svakome daje njegovo jer se boji vješala (...) djeluje pod vlašću drugoga i prisiljen zlom i ne može ga se nazivati pravednim', također smatra neizbježnim da zakonodavci induciranjem straha i nade ukrote svjetinu 'kao konja uzdama', jednostavno jer su ljudi u najvećem broju slučajeva 'gotovo nesposobni da svoj život vode prema umu' (svi citati: str. 111).

9 — Spinoza pomalo zajedljivo želi reći: ako vlast povređuje Božji zakon, na Bogu je da to pokaže.

Valja napomenuti da Spinoza napušta dotadašnji moralizam svojstven filozofiji politike i prihvaća makijavelistički pragmatizam kao jedino razumno gledište¹⁰ – nositelj političkog autoriteta neće pravedno izvršavati svoju dužnost zato što će biti pravedan po svojoj naravi, već zato što će htjeti proširiti i zadržati vlast nad podanicima koliko god može, a da bi to postigao mora pridobiti podršku naroda vladanjem u njegovu korist.

Konačno, svrha države je da ljudi razviju sve sposobnosti i da se služe slobodnim umom te da se međusobno ne nadmeću u mržnji, bijesu i prijevari, niti da se jedni prema drugima nepravedno odnose (str. 475). Točnije, svrha države je sloboda. Ta sloboda podrazumijeva također slobodu filozofirati, misliti i govoriti što se hoće sve dok se to čini umom, a ne s namjerom u državu uvesti nešto prema autoritetu svojih odluka. Nužnost slobode u državi proizlazi iz ljudske naravi: ljudi su većinom tako stvoreni da im ništa nije nepodnošljivije nego da se nazori, za koje oni vjeruju da su istiniti, uzimaju kao zločin i da im se za opaćinu uzima ono što ih potiče na pobožnost spram Boga i ljudi (str. 481). Time Spinoza postiže prvotno postavljeni cilj djela te pokazuje da se tako okarakteriziranu slobodu ne samo može dati ‘bez štete po mir u republici, po pobožnost i po pravo vrhovnih vlasti, nego je upravo i treba dati kako bi se sve to sačuvalo’ (str. 487).

Značaj Spinozine političke misli očito je i za našu povijesno-kontekstualnu zbilju relevantan jer u pozadini cijele *Teologijsko-političke rasprave* stoji implicitan nagovor na toleranciju, prvenstveno religijsku, ali i opće-društvenu. Nadalje, Spinoza iz pozicije vjernika (kojim sebe smatra) pokazuje zašto država treba biti sekularna te kako je pitanje vjere sasvim osobno pitanje. Imajući u vidu da su sve te misli, koje bi kod nekih sasvim sigurno i danas izazvale ljutitu reakciju i protest, iznesene prije skoro četiri i pol stoljeća, nije čudo da je Spinoza ekskomuniciran iz svoje religijske i društvene zajednice.

10 — U *Političkoj raspravi* Spinoza će i eksplicitno iskazati vlastito oduševljenje Machiavelliem i odati mu počast kao velikom političkom misliocu.